

UOT-332.12

Nahid Almasov
Azərbaycan Neft və Sənaye Universiteti,
dissertant
nahid.almasov@mail.ru

TİKİNTİNİN İNKİŞAFINDA DÖVLƏT-ÖZƏL TƏRƏFDAŞLIĞININ İNKİŞAFININ ROLU

Məqalədə tikinti sferasında təşkilatların strukturu, fəaliyyəti və formalaşması məsələləri ilə əlaqəli xarici və yerli tədqiqatlar təhlil edilmiş, tikinti təşkilatlarının bloklara ayırmasının müxtəlif üsulları göstərilmişdir.

Tikinti təşkilatının strukturunun formalaşması elementləri açıqlanmış, onun inkişaf etdirilməsində dövlət-özəl tərəfdaşlığının rolu göstərilmiş, dövlət tərəfindən maliyyələşmənin minimuma endirilməsi və özəl tikinti-investisiya şirkətlərinin əməkdaşlığa cəlb edilməsinin məqsədə uyğunluğu elmi cəhətdən əsaslandırılmışdır.

Məqsəd – tikinti təşkilatlarının strukturunun formalaşması xüsusiyyətlərini təhlil etməklə dövlət tərəfindən maliyyələşmənin minimuma endirilməsi məqsədilə özəl tikinti-investisiya şirkətlərinin bu sahəyə cəlb edilməsinin məqsədəuyğunluğunun əsaslandırılmasıdır.

Metodologiya – tikinti sferasının təhlilində iqtisadi –statistik modeldən istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın nəticələri – tikinti təşkilatlarının strukturunun formalaşması üçün əlverişli şəraitin təmin edilməsindən ibarətdir.

Açar sözlər: tikinti, təşkilat, struktur, formalaşma, özəl şirkətlər, cəlb edilmə.

Giriş

Bazar şəraiti və regionların iqtisadi sərbəstliyinin yüksəldilməsi tikinti komplekslərinin idarəedilməsinin yeni prinsipial mexanizminin işlənilməsini tələb edir. Belə ki, tikinti komplekslərinin yeni idarəetmə mexanizmi bilavasitə tikinti müəssisələrinin səmərəli fəaliyyətini təmin etməlidir. Bu halda tikinti komplekslərinin strukturunun yeniləşdirilməsi, onun təşkilati quruluşu və idarəetmə strukturunun transformasiyası, əsas istehsal fondlarının bərpası, təsərrüfat subyektlərinin bir-biri arasında qarşılıqlı əlaqənin qurulması prinsipial şəkildə yeni iqtisadi münasibətlərin formalaşması ilə şərtləndirilir. İqtisadi sistemin əsas kompleksi hesab edilən tikinti kompleksi regionun aparıcı sahələrinin inkişaf etdirilməsini təmin edir və real iqtisadi şərait investisiya prosesi iştirakçılarının qarşılıqlı əlaqəsinin xarakterini və tərkibinin keyfiyyətini dəyişərək onların funksiyalarını bölüşdürür. Belə ki, tikinti istehsalı iqtisadiyyatın digər sferalarında fəaliyyət göstərən müəssisələrlə, investorlarla, bank strukturları, maliyyə-sənaye qrupları və digər institusional formalarla sıx qarşılıqlı əlaqədə olur.

Müəssisənin iqtisadi mexanizmi bir tərəfdən gəlir əldə edilməsi şəraitini yaradan daxili əlaqələri, digər tərəfdən müəssisə daxilində istehsal şəraitinin inkişaf etdirilmə istiqamətini təmin edir. Müəssisələrin iqtisadi mexanizmi mürəkkəb quruluşa malik olur və onun təşkilədiçi elementlərinə resursların (kapitalın) bölüşdürülməsi və formalaşması; əsas fondların idarə edilməsi; dövrüyyə fondlarının idarə edilməsi; əmək resurslarının idarə edilməsi; xərclərin idarə edilməsi; maliyyənin idarə edilməsi; motivasiya və bazarla

qarşılıqlı əlaqə mexanizmləri daxildir. Daxili iqtisadi mexanizmin strukturu təşkilati-texniki sistem və onun bütün bölmələrlə əlaqəsi, bölmələrin fəaliyyətinin planlaşdırılması, onların fəaliyyətinə nəzarət və qiymətləndirilmə sistemləri, bölmələrin material cavabdehliyinin yaradılması və fəaliyyətin motivasiya mexanizmləri vasitəsi ilə müəyyən edilir.

1. Tikinti müəssisələrinin tədqiqatı üzrə ədəbiyyatların təhlili

Tikinti müəssisələri material istehsalı və bazarın sərbəst subyekti olan hüquqi şəxs hüququna malikdir və texnoloji, sosial və iqtisadi münasibətlərin sərbəst birgə sistemi olmaqla tikinti məhsulları istehsal edən təsərrüfat vahididir. Təsərrüfat subyekti kimi tikinti təşkilatlarına sənaye və texniki birliklər, təşkilati-inzibati və iqtisadi müstəqilliyi olan subyektlər aid edilir [2]. Müxtəlif tədqiqatçılar bazar şəraitində fəaliyyət göstərən müasir tikinti təşkilatlarının mühüm xüsusiyyətlərinə aşağıdakıların aid olduğunu qeyd edirlər:

- təşkilat vahidi: tikinti təşkilatı bütün daxili istehsal quruluşu və idarəetmə qaydasına malik olan kollektiv tərəfindən müəyyən bir formada təşkil edilir, iqtisadi fəaliyyətin təşkilinin iyerarxik prinsipinə əsaslanır;
- istehsal vasitələrinin müəyyən kompleksi: tikinti təşkilatları gəlirin maksimalaşdırılması məqsədi ilə istehsal üçün iqtisadi resursları birləşdirir;
- əmlak öhdəliyi: tikinti təşkilatı öhdəliklərinə görə bütün əmlakına tam məsuliyyət daşıyır;
- inhisarçı: tikinti təşkilatı birbaşa inzibati idarəetmə formalarına əsaslanan inhisarçı münasibətləri təmin edir;
- sərbəstlik: öz adı ilə iqtisadi dövriyyədə çıxış edir, sərbəst balansə, banklarda cari və digər hesablara, möhürə, tikinti-quraşdırma işlərini yerinə yetirməyə və öz məhsullarının (evlər, qurğular, işlər) realizasiya edilməsinə malikdir;
- əməliyyat-təsərrüfat və iqtisadi sərbəstlik: tikinti təşkilatı sərbəst olaraq müxtəlif müqavilə və əməliyyatlar həyata keçirir, gəlir əldə edir və ya ziyanla işləyir, gəliri əsasında stabil maliyyə vəziyyətini və gələcəkdə istehsalatın və digər infrastrukturun genişləndirilməsi fəaliyyətini təmin edir [3].

Beləliklə, müasir şəraitdə tikinti təşkilatlarının normal fəaliyyətini təmin etmək üçün onların tərkibində əsas istehsal (tikinti-quraşdırma işlərini yerinə yetirən), köməkçi istehsal (yarım fabrikatların hazırlanması) və əsas tikinti istehsalına xidmət göstərən (nəqliyyat, təchizat bölmələri və s.) bölmələr olmalıdır.

Tikinti təşkilatının strukturu iki əsas amillə müəyyənləşdirilir və o, texniki-iqtisadi konyuktur, elmi-texniki tərəqqi və sosial-iqtisadi proseslərin təsiri ilə daimi korrektirovka edilir:

- tikinti təşkilatının ölçüsünə görə;
- sahə və texnoloji ixtisaslaşmaya görə.

Tikinti təşkilatlarının bütün struktur bölmələri idarəetmə sistemi vasitəsilə öz aralarında əlaqələndirilir ki, bu da onun əsas orqanı hesab edilir. Tikinti-quraşdırma idarəsi (TQİ) və tikinti işlərinin idarə rəisi (İİR) bilavasitə bina və qurğuların tikintisinin gedişatında resursları istifadə etməklə investisiya layihələrinin və ya onların ayrı-ayrı hissələrinin realizasiyası ilə məşğul olurlar.

Tikinti təşkilatının yeni təşkilat quruluşunu seçdikdə, onun idarəetmə aparatını formalaşdırdıqda təşkilatın qarşısında duran vəzifəni və işin yerinə yetirilmə şərtlərini dəqiq müəyyənləşdirmək lazımdır. İnzibati-təsərrüfat xərclərinin azalmasına tikinti müddətinin azaldılması, əmək məhsuldarlığının artırılması, tikintinin konsentrasiyası, tikinti təşkilatlarının təşkilati strukturunun yaxşılaşdırılması (yeniləşmə və ixtisaslaşma, tikinti istehsalının idarə edilməsində lazımsız əlaqələrin aradan qaldırılması), tikintidə uqot və

hesablaşma sisteminin sadələşdirilməsi və s. əsas amillər səbəb olur [5].

Bazar iqtisadiyyatı təşkilatların, o cümlədən tikinti kompleksi təşkilatlarının istehsal fəaliyyətinin yaxşılaşdırılması ilə birbaşa əlaqəlidir. Bazardakı dəyişiklərlə əlaqəli problemlər tikinti təşkilatlarının idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsində xüsusi aktualıq kəsb edir və bu da yeni təşkilati quruluşa keçilməsini tələb edir. Xarici təcrübədən göründüyü kimi, tikinti firmalarının təşkilati quruluşu, istehsal prosesinin səmərəliliyinə və əlverişli nəticəsinə nail olmaq üçün daim təhlil olunan və şüurlu şəkildə dəyişdirilən çox çevik bir elementdir.

Tikinti təşkilatlarının adaptasiyası (uyğunlaşma problemləri) istehsalın və idarəetmənin təşkili, istehsal və texniki avadanlıqlar sistemi, maşın və mexanizmlər parkının quruluşu, tikinti təşkilatlarının ixtisaslaşması, subpodratçılarla münasibətləri və bir çox digər məsələləri əhatə edir. Hal-hazırda sənaye obyektlərinin inşasında ixtisaslaşmış tikinti təşkilatlarının adaptasiya prosesi onlardan ciddi daxili islahat tələb edir və maddi, maliyyə, təşkilati, sosial və sosial-psixoloji xarakterli böyük problemlərin həllini özündə birləşdirir. Eyni zamanda, həmin təşkilatlar uzun müddət fəaliyyətdə olan qeyri-istehsal müəssisələrində çalışan bütün tikinti təşkilatları ilə bazarda yer uğrunda rəqabətə başlamalıdır [10, səh.18-25].

Belə ki, istehsalın təşkili funksiyası ictimai əməyin bir funksiyasıdır və yalnız müəssisənin fəaliyyəti dövründə deyil, həmçinin də onun yaradılması (layihələndirilməsi və tikintisi) mərhələsində də həmin funksiyamı yerinə yetirir.

Ölkəmizdə investisiya və tikinti kompleksinin (İSK) inkişafı təşkilatlar arasındakı daxili qarşılıqlı münasibətlər sistemində əhəmiyyətli dəyişiklikləri müəyyənləşdirir. İSK-nin texnoloji səviyyəsinin artması, tikinti və tikinti istehsalının yüksək konsentrasiyası tikinti təşkilatlarını yeni təşkilati strukturda fəaliyyətə qərar qəbul etməyə şərtləndirir. Məlumdur ki, hazırda tikinti kompleksinin bir çox təşkilat və müəssisələri bazar münasibətlərini uğurla mənimsəmək və işin səmərəliliyini artırmaq, tikintinin təşkilati-texniki səviyyəsi və keyfiyyətini artırmaq üçün müxtəlif yollar araşdırır və tapırlar.

Tikinti təşkilatının strukturunun formalaşmasına daxildir:

- təşkilatın strukturunun formalaşması və dəqiqləşməsi;
- idarəetmə üsullarının müəyyənləşməsi;
- təşkilatın parametrlərinin, onun bölmələrinin iş rejimi və onlar arasında münasibətlərin yaradılması;
- təşkilatın lazımi resurslarla təmin edilməsi;
- daxili mədəniyyətin yaradılması.

Təşkilatın strukturunu bölmələr, onların qruplaşması və koordinasiyasını əks etdirən şöbələrin, sektorların, təşkilatın digər xətti və funksional vahidlərinin tərkibi kimi təsvir etmək mümkündür. Bu zaman təsvir edilən struktur tikinti müəssisəsinin məqsədinə uyğun gəlməlidir, əgər bu cür mütənəsiblik yoxdursa, ya onu yenidən təşkil etmək, ya da yenilsi ilə əvəz etmək lazımdır. Təşkilatın strukturunu formalaşdıqda onun ölçüsü, istifadəsində olan texnologiyalar və işçi heyət nəzərə alınır.

Təşkilatın strukturunun formalaşması onun istehsalat vahidlərinə - bloklara bölünməsi vasitəsilə həyata keçirilir. Bloklar isə öz aralarında nisbətən iri vahidlər kimi birləşə bilər və bu proses departamentləşməyə (şöbələşmə) adlanır. Ümumiyyətlə, tikinti təşkilatlarının bloklara ayırmasının müxtəlif üsulları vardır:

1. Yerinə yetirdikləri funksiyalara görə - bu halda hər bir blokun məqsəd və vəzifəsi aydın şəkildə müəyyən edilir - bu proses funksional şöbələşmə adlanır.

2. Buraxılmış məhsul növünə görə bloklara ayrılma - bu məhsuldar şöbələşmə adlanır və istehsal edilmiş məhsulun çeşidi kəskin çoxaldığı halda baş verir.

3. Təşkilat genişləndikcə digər ölkələrdə, şəhərlərdə (regionlarda) şöbələrin yaranması qaçılmazdır. Burada təşkilatın strukturunun ərazi əsasında formalaşması məqsədəuyğun hesab edilir - bu coğrafi şöbələşmə adlanır [9, səh. 40-43].

Təşkilatın strukturuna seçilmiş idarəetmə üsulu əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir və bu da onun tipologiyasını müəyyən edir. İdarəetmənin fərdi və birgə üsulları tətbiq edilir.

Tikinti təşkilatlarının funksiyalarının yerinə yetirilməsi özündə müxtəlif məsələlərin həllindən ibarətdir və onların aşağıdakı mərhələlərə ayrılması məqsədəuyğundur:

- təşkilati strukturun formalaşması və korrektirovkası;
- təşkilati strukturun bölmələri arasında qarşılıqlı əlaqənin yaradılması;
- nəzarət və onların fəaliyyətinin tənzimləməsi yolu ilə təşkilatın və bölmələrinin daxilində bölmələr və işçi heyət arasında qarşılıqlı əlaqələrin təmin edilməsi [9, səh.35-37].

Tikinti təşkilatlarının inkişaf etdirilməsində dövlət-özəl tərəfdaşlığının xüsusi əhəmiyyəti dənılmazdır.

Tikintidə dövlət-özəl tərəfdaşlığı (DÖT) layihələrinin tədqiqatçıları L. Tang, Q. Shen və s. əldə etdiyi nəticələr əsasında gələcək tədqiqatların bu istiqamətdə aparılmasının zəruriliyini təklif etmişlər [14, səh.683-694].

Tikintidə dövlət və özəl tərəfdaşlığının qarşılıqlı münasibətlərinin inkişafında müxtəlif variantlarından istifadə edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir:

- dövlət subsidiyaları (kapital xərclər həddən çox yüksək olduqda, yeni kredit və səhm kapitallarına xidmətin adekvatlığını təmin edən gözlənilən gəlirin kifayət səviyyədə olmadığı halda əsaslı tikintiyə kapital qoyuluşu xərclərinin hissə-hissə maliyyələşdirilməsi);
- kommersiya krediti (kommersiya kreditinin iki əsas-bank krediti və layihə səhmləri forması);
- səhm kapitalının cəlb edilməsi [4, səh.34-38].

V.R.Aleksandrın tədqiqatlarında qeyd edildiyi kimi, dövlət-özəl tərəfdaşlığının (DÖT) bir neçə tipi vardır ki, buraya dövlət, özəl və qeyri kommersiya tərəfdaşları cəlb edilə bilər [11, səh.1-19].

P.Bloomfield tədqiqatlarından belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, populyar “dövlət-özəl tərəfdaşlıq” nişanına sahib olan geniş yayılmış müqavilələrə bələdiyyələr və özəl şirkətlər arasında mürəkkəb uzunmüddətli müqavilələr daxildir. Nəzəri cəhətdən, bu yenilikçi müqavilələr, xidmət keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, özəl sektorla paylaşılan risklər və xərclərin azaldılması da daxil olmaqla əhəmiyyətli ictimai faydalar təqdim edir. Bununla birlikdə, praktikada uzunmüddətli müqavilələrin yaratdığı problemlər yerli səviyyədə onların uğurlu icrasına xələl gətirə bilər [12, səh.400-411].

M.D.Sarang tədqiqatlarında qeyd edir ki, dövlət-özəl tərəfdaşlığı Hindistan kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrin infrastrukturunun qurulmasında çox etibarlı, həyati və inkişaf edən üsul hesab edilir. Dövlət sektoru infrastrukturun qurulmasında dominant rol oynamağa davam etsə də, DÖT bizə özəl sektorun investisiyalarının infrastrukturun inkişafına yönəldilməsinə imkan verdi. Nəzərə alsaq ki, ölkəmizdə hələ də yüksək səviyyədə inkişaf üçün zəruri olan infrastruktur yoxdur, hər iki sektor arasında birgə müəssisələrin inkişafı üçün imkanlar böyük və arzuolunandır. Eyni zamanda, Hindistanda DÖT modelinin işlənilməsində bəzi problemlər meydana gəldi. Əsas problemlərdən bəziləri özəl sektorun tənzimləməsi və maliyyələşmənin əlçatan olması ilə əlaqədardır. Hindistan hökuməti də öz növbəsində bu cür tərəfdaşlığın ölkəyə verə biləcək faydalarından tam xəbərdardır və bu problemlərin bəzilərinin həll edilməsi üçün tədbirlər görür. O, öz araşdırmasında tərəfdaşlığın ölkədəki əhatə dairəsini, gələcək inkişafını və risklərini əsaslandırmağa cəhd etmişdir [13, səh. 512-513].

Dövlət-özəl tərəfdaşlığı üzrə yaradılan tikinti müəssisələrinin tipləri seçildikdə real vəziyyətə uyğun olmasına xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu tip birgə müəssisələrin uğursuzluq dərəcəsi yüksək olduğundan tərəfdaşlara müəssisə yaradılan ölkədəki həm daxili, həm də xarici şəraitə nəzarət etmək tövsiyə olunur. Əsas amilləri bilməklə birgə müəssisələr yaradıla və lazımı qaydada saxlanıla bilər. Digər amillər arasında daxili amillər özündə tərəfdaş uyğunluğunu, tərəfdaşlıq münasibətlərini və quruluş xüsusiyyətlərini əks etdirirdiyi halda, xarici amillər müəssisə yaradılan ölkələrin şərtləri və layihə risklərini cəmləşdirir [13, səh. 490].

2. Azərbaycanın tikinti sektorunda edilən islahatların müsbət cəhətləri və əldə edilmiş nəticələrin təhlili

Son illərdə Azərbaycanda da tikinti sektorunun inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə mütəmadi olaraq ölkə rəhbərliyi islahatlar aparır və bu ölkədə həyata keçirilən sosial-siyasətin tərkib hissəsidir. Azərbaycan hökumətinin sosial siyasətinin əsas məqsədlərindən biri də vətəndaşların mənzil-məişət şəraitinin yaxşılaşdırılmasıdır. Son illər ərzində ölkə əhalisinin sayının artması onların mənzilə olan tələbatının təmin olunması məsələsini, xüsusilə az və orta təminatlı əhali təbəqəsinin, gənc ailələrin mənzil probleminin həll edilməsini prioritet vəzifə kimi müəyyən edir və aktuallaşdırır. Ölkədə həyata keçirilən islahatlar nəticəsində tikinti sektorunun inkişaf etdirilməsi məqsədilə dövlət başçısının 11 aprel 2016-cı il tarixli 858 nömrəli Fərmanı ilə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Mənzil İnşaatı Dövlət Agentliyi (MİDA) yaradılmışdır. Agentliyin yaradılmasının əsas məqsədi Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının yaşayış sahələrinə olan ehtiyacını ödəmək, onların mənzil-məişət şəraitini yaxşılaşdırmaq, müasir memarlıq üslubunda ekoloji və enerji səmərəliliyi tələblərinə cavab verən çoxmənzilli binaların tikilməsini təmin etmək, habelə bununla bağlı şəhərsalma və tikinti sahələrində dövlət idarəetməsini təkmilləşdirməkdən ibarətdir. Eyni zamanda, ölkədə çoxmənzilli yaşayış binalarının tikintisini həyata keçirmək, əhalinin güzəştli mənzillər əldə etməsinə şərait yaratmaq, bu məqsədlə ayrılan maliyyə vəsaitlərindən səmərəli istifadə edilməsini təşkil və təmin etmək məqsədilə Mənzil İnşaatı Dövlət Agentliyinin tabeliyində “MİDA” Məhdud Məsuliyyətli Cəmiyyəti yaradılmışdır [18].

“MİDA” MMC-nin ümumi fəaliyyətinə Müşahidə Şurası nəzarət edir və yoxlayır, onun ali idarəetmə orqanı iştirakçılarının ümumi yığıncağıdır. Müşahidə Şurasının tərkibi sədr və sədr müavini daxil olmaqla 5 nəfər üzvdən ibarətdir. “MİDA” MMC-nin fəaliyyətinin təşkilinin səmərəliliyi məqsədi ilə bir sıra xarici ölkələrin, o cümlədən Almaniya, Sinqapur, Türkiyə, Rusiya və s. təcrübəsi öyrənilməklə tətbiq edilir. “MİDA” MMC-nin səmərəliliyi fəaliyyətinin təşkilinin məqsədi ilə ölkə ərazisində tikilməsi təklif edilən dövlət-özəl tərəfdaşlığını əks etdirən layihələrin təşkilinə Azərbaycanda da başlanılmışdır. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06.12.2016-cı il tarixli 1138 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında uyğun qiymətə mənzil təminatının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi” ilə müəyyən edilən tədbirlər planına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Mənzil İnşaatı Dövlət Agentliyi dövlət-özəl tərəfdaşlığı layihələrinin inkişafını genişləndirir [1]. Dövlət tərəfindən maliyyələşmənin minimuma endirilməsi və özəl tikinti-investisiya şirkətlərinin əməkdaşlığa cəlb edilməsi məqsədilə keçirilmiş investisiya müsabiqəsində “Enerji qrup” MMC ilə “Elektrikquraşdırma” müəssisəsi, “19 saylı Tikinti Təmir İdarəsi” MMC ilə “İnşaat İstehsalat-Tikinti Quraşdırma İnşa” müəssisəsi və “Kristal Abşeron MTK” investor kimi iştirak edərək investisiya qoyuluşu müqabilində “MİDA” MMC-nin sifarişi ilə hazırlanmış və müvafiq qaydada dövlət ekspertizasından keçirilmiş layihə-smeta sənədlərinə uyğun olaraq yaşayış kompleksinin

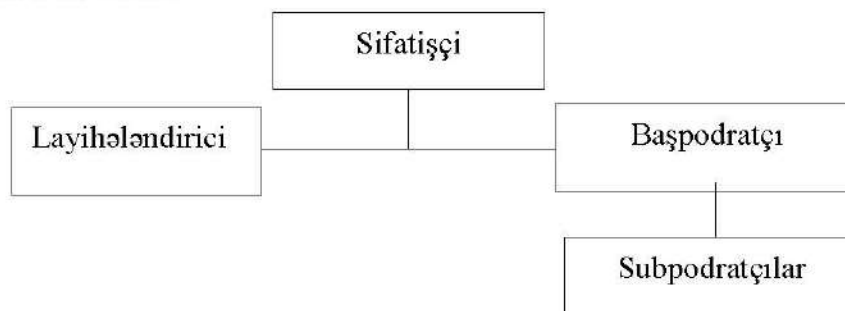
tikintisini aparmaq imkanını əldə etmişlər [19].

Müəssisələrin struktur bölmələrinin idarə edilməsində idarəetmə strategiyasının düzgün seçilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Strategiya sahəsində tədqiqatlar aparmış G.Johnson, K.Scholesin fikrincə müəssisədə strategiyanın formalaşdırılması şüurlu, qeyri-rəsmi və idarə olunan düşüncə prosesi olmalıdır [15]. Tikinti müəssisələrinin strukturunun formalaşması ölkə iqtisadiyyatının sosial-iqtisadi inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır və bu inkişaf da əsaslı tikintinin təşkili və idarəedilməsinin təkmilləşdirilməsindən kəskin dərəcədə asılıdır. Tikinti təşkilatlarının təsərrüfatçılıq formalarının təyin olunma prinsiplərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

- təşkilati strukturun zəruri müxtəliflik prinsipi;
- təsərrüfatçılıq formasının təşkilnin adekvatlıq prinsipi;
- idarəetmə sisteminin ümumi sərhəddinin qapalılıq prinsipi;
- idarəetmədə mərkəzləşmə və qeyri-mərkəzləşmənin rasionallıq prinsipi;
- təşkilati strukturun səmərəlilik prinsipi.

Feniosky P.M., Moonseo P. teztikilən (yığılan) binaların tikintisi üzrə apardıqları tədqiqatlarda qeyd edirlər ki, yüksək sürətli inşaatın dinamik davranışına yönəldilmiş dinamik planlaşdırma metodologiyası, sürətli izləmənin mənfi təsirini minimuma endirən strategiyalar, əməyə nəzarət siyasətləri və digər düzəlişlər yüksək sürətli tikinti layihələrinin planlaşdırılması və idarə edilməsini yaxşılaşdırmaq məqsədi ilə həyata keçirilir [16].

Keçmiş sovetlər ittifaqı ölkələrinin təcrübəsində tikintinin təşkili və idarə edilməsində "ənənəvi" başpodratçı yanaşmasından istifadə edilir. Bina konstruksiyaları və xidmətləri bazarında təkliflər, bina və tikililərin müasir tələblərə cavab verən dizaynlarının seçimi və həlli artan tələblərə cavab verə bilmədiyindən yeni tikinti materiallarından, avadanlıq və texnologiyalarından istifadə edilməsi məqsədəuyğun hesab edilir. Tikintidə mərtəbə və döşəmələrin qaldırılması metodu ənənəvi ardıcılıqla yerinə yetirilən metodun tərsidir. Binaların bu üsulla tikilməsi, ənənəvi metoddan özünəməxsus xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Belə ki, ənənəvi metoddan bina aşağıdan yuxarıya doğru qurulur və müvafiq yüksəklikdə monolitik dəmir-beton konstruksiyalardan istifadə edilir. Baxılan metoddan isə böyük ölçülü bina konstruksiyaları əvvəlcədən hazırlanır və bütün işlər mərtəbələrdə yerinə yetirilir. Tikinti müddətinin azaldılması əlaqəli tikinti-quraşdırma proseslərinin maksimum birləşməsi hesabına əldə edilir [7, səh. 22-24]. "Ənənəvi" başpodratçı yanaşmasını aşağıdakı kimi xarakterizə etmək olar: sifarişçi layihənin yerinə yetirilməsi üçün layihələndiricini və onun icra edilməsi üçün başpodratçıyı seçir; tikintinin başlanmasına kimi layihələndirmə sənədləri tam hazır olmalıdır; başpodratçı müqavilədə qeyd edilmiş qiymətə uyğun olaraq layihənin yerinə yetirilməsini üzərinə götürür; müqavilə qiymətinin artırılmasına başpodratçı cavabdehlik daşıyır. Başpodratçı yanaşmasının müvafiq təşkilati forması şəkil 1-də verilir.

Şəkil 1. Tikintinin təşkili və idarəedilməsinə ənənəvi yanaşmanın təşkilati forması

Qeyd: [6] əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Son illərdə xarici ölkələrdə tikinti müəssisələrinin müqavilə şərtlərinə uyğun və strukturundan asılı olaraq idarəetmənin müxtəlif təşkilati formaları aktiv inkişaf etmişdir. İnkişaf etmiş ölkələrdə tikinti sektorunda istifadə edilən müqavillələri beş əsas qrupa ayırmaq olar: sabit qiymət müqaviləsi (Lump Sum Contract); zəmanətli maksimum qiymət müqaviləsi (Guaranteed maximum or upset price control); "qiymət-plyus" müqaviləsi (Cost-Plus); layihə-tikinti müqaviləsi (Design-build); tikinti idarəetmə müqaviləsi (Construction management). Qeyd edilmiş bu beş tikinti layihələrinin idarə edilməsini ənənəvi və idarəetmə yanaşmalarında qruplaşdırmaqla onlara təsir göstərən əsas amillər cədvəl 1.1-də verilir.

İstehsalın təşkili funksiyası ictimai əməyin funksiyası olmaqla yalnız fəaliyyət dövrində deyil, həmçinin onun yaranma (layihələndirmə və tikinti) mərhələsində də yerinə yetirilir. Belə ki, tikintinin layihələndirildiyi mərhələdə müəyyən texnologiya bazasında müəssisənin tərkibi, strukturu, ölçüləri və bölmələri, istehsalın bütün bu elementlərinin birləşməsi və qarşılıqlı təsiri modelləşdirilir, tikilmə mərhələsində isə bu model (layihə) maddi cəhətdən yerinə yetirilir. Bu baxımdan, fəaliyyət göstərən müəssisələrdə istehsal prosesinin müəyyən edilmiş təşkilati parametrlərinin saxlanılmasında onun alt sistemlərinin idarəedilməsi əsas rol oynayır ki, bu da müəssisənin nisbətən səmərəli fəaliyyətinin təmin edilməsini nəzərdə tutur.

Cədvəl 1

Tikinti layihələrinin idarəedilməsi yanaşmaları və onlara təsir göstərən amillər

<i>S/N</i>	<i>Yanaşmaya təsir göstərən amillər</i>	<i>Ənənəvi yanaşma</i>	<i>İdarəetmə yanaşması</i>
1	2	3	4
1	Müəyyən edilmə	Faktiki dəyərindən asılı olmayaraq müəyyən edilmiş qiymətə görə layihənin yerinə yetirilməsinə razılıq	Razılaşdırılmış qiymət çərçivəsində layihənin yerinə yetirilməsinə razılıq
2	Cavabdehlik	Baş podratçı əlavə xərcləri ödəyir	İdarəedici direktor (menecer) əlavə xərcləri ödəyir
3	Layihələndirilmə	Layihə sənədləri tikintinin başlanmasına hazırdır	1. Tikinti layihə sənədlərinin hazırlanmasının sona çatdırılmasına kimi başlanıla bilər 2. Layihə qərarlarının alternativ variantları hazırlanır və onlardan ən yaxşısı seçilir 3. Öncədən hazırlanmış qərarlar korreksiya edilə bilər 4. Uzunmüddətli tintidə innovasiyadan istifadə etmə imkanının mümkünlüyü
4	Təşkilati forma	Ənənəvi-baş podratçı Layihələndirmə-müqavilə bağlanması-tikinti	Tikintinin idarə edilməsi. Müqavilə bağlanması-layihələndirmə-tikinti
5	İştirakçılar	Sifarişçi. Layihələndirici. Baş podratçı. Subpodratçılar	Sifarişçi. İdarəedici direktor (Sifarişçi. Baş podratçı və firmanın icraedici direktoru). Layihələndirici. Podratçı

1	2	3	4
6	Yanaşmaların nöqsanları	1.Yüksək risklərə görə baş podratçı qiymətin qalxmasına meyillidir 2.İri tikinti layihələrində tikinti müddətində layihə qərarları mənəvi cəhətdən köhnəlir 3.Tikinti aparan tikintinin keyfiyyətinin yüksəlməsində maraqlı deyildir 4. Yerinə yetirilmə müddəti və smeta dəyərinin ifrat dərəcədə artırılması	1.İxtisaslaşdırılmış idarəetmə mütəxəssislərinin xərclərinin çoxluğu 2.İdarəedici direktorun yüksək riski 3.Müvafiq yanaşmanın üstünlüyü yalnız yüksək səmərəli idarəetmədə həyata keçirilir
7	Yanaşmaların üstünlükləri	1.Tikintinin idarəedilməsi üzrə mütəxəssislərin cəlb edilməsini tələb etmir 2.Sifarişçi üçün aşağı risklərin olması 3.Sifarişçi nöqtəyi nəzərindən nisbətən sadə yanaşmadır	1.Tikinti müddətinin qısaldılması 2.Dəyər, müddət və keyfiyyətin optimallaşması hesabına qənaət edilməsi 3.İştirakçılar arasında iddia və münafişlərin minimallaşdırılması 4.Tikinti aparanların və layihəçilərin qarşılıqlı təsirindən nisbətən səmərəli texnoloji qərarların qəbul edilməsi
8	Yanaşmalardan istifadə edilməsi	1.Tikinti miqyasının azaldılması şəraitində-baş podratçılar aşağı qiymətlə razılaşmağa məcburdur 2.Kiçik, sadə və tipik layihələr yerinə yetirildikdə optimal idarəetmədən əldə edilən qənaət idarəetmə xərclərini ödəmir	1.İri layihələrdə idarəetmədən əldə edilən qənaət idarəetmə xərclərindən artıq olur 2.Mürəkkəb və innovasiya layihələri üçün 3.Tikintisinə təcili başlanılması lazım gələn layihələrdə 4.Tikintinin çox vüsət alması şəraitində podratçıların qiymət qaldırma imkanı olduqda 5.İdarəetmə üzrə mütəxəssislərin həddən çox olması şəraitində

Qeyd: [8, 16,17] əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Nəticə

Beləliklə istehsalın təşkili funksiyası layihə-tikinti və idarəetmə təşkilatları arasında bölüşdürülür. İnşaat proseslərinin səmərəliliyini və keyfiyyətini daim artırmağa yönəldilmiş yüksək mütəşəkkil istehsalat qruplarının çatışmazlığının vacib səbəblərindən biri bazar iqtisadiyyatının dayanıqlı inkişafı şəraitində istehsal qurğularının formalaşması və istifadəsinin nəzəri və praktik aspektlərinin kifayət qədər inkişaf etməməsi və son nəticələrin əldə edilməsinə istiqamətlənmiş tikinti istehsalının sistemli şəkildə fəaliyyəti hesab edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, təşkil və idarəetmə tikintinin sərbəst prosesidir, bir-biri ilə sıx əlaqəlidir və bir-birinə təsir göstərir, lakin qarşılıqlı əvəzənilə bilmirlər. Elə bu aspektdən də tikinti müəssisəsinin təşkili və idarəedilməsi üzrə təkmilləşdirilmənin əsas məsələləri onun ölçüsünün optimallığı, yəni tikinti təşkilatının gücü, tikinti sənayesinin bazasının mərkəzləşdirilməsi və qeyri-mərkəzləşdirilməsi, təşkilati strukturun ixtisaslaşmasının dəqiqliyi və tikinti prosesinin idarə edilməsinə nəzarət hesab edilir.

Fikrimizcə, inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq Azərbaycanda tikinti müəssisələrinin strukturunun formalaşmasında dövlət tərəfindən maliyyələşmənin minimuma endirilməsi məqsədilə dövlət-özəl tərəfdaşlığı çərçivəsində özəl tikinti-investisiya şirkətlərinin tikinti sahəsinə cəlb edilməsini məqsədəuyğun hesab edilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. “Azərbaycan Respublikasında uyğun qiymətə mənzil təminatının inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 06.12.2016-cı il tarixli 1138 nömrəli Fərmanı.
2. Eyniyev T., Qeybullayev Q., Məmmədov M. Tikintinin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi. Bakı. Nurlan, 2001, 322 s.
3. Mehdiyev İ.Ə., Şirəliyev V.M. Tikintinin iqtisadiyyatı. Bakı. 2005, 333 S.
4. Аносова А.В. Организационно-экономические аспекты финансирования проектов государственно-частного партнерства. Налоги и финансы. 2012, № 3, с. 34-38.
5. Голубова О. С., Валицкий В. С. Экономика строительства. Минск. 2009, 180 с.
6. Жуков В.А. Совершенствование систем управления в строительстве. -М.: Стройиздат, 1989, 192 с.
7. Калашникова Л., Шелягов А. Структурные перемены умножают резервы // Служба кадров. 2002, №11, с. 22-26
8. М.И. Ковальский. Управление строительством: опыт США, Японии, Великобритании, ФРГ, Канады. М.: Стройиздат, 1994, 408 с.
9. Лыткина Ю.А. Формирование и развитие организационных структур управления в процессе реструктуризации строительных предприятий. Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук. Пенза, 2007, 171 с.
10. Сулейманов Р.Н. Организационно-экономические основы формирования и эффективного развития регионального строительного комплекса. Диссертация на соискание ученой степени канд. экономических наук. Вологда. 2005, 187 с.
11. Alexandru V.R. A Guide to Public-Private Partnerships (PPPs): What Public Procurement Specialists Need To Know.NIGP.The Institute for public procurement. 2015, 19p.
12. Bloomfield P. The challenging business of long-term public-private partnerships: Reflections on local experience. Public Administration Review. 2006,66(3), pp. 400-411.
13. Sarang M. D. Public private partnership in construction industry. Journal jf research. November-2018, Volume-7, pp.512-513
14. Tanq L.Y.,Shen Q., E.Cheng. A review of studies on Public-Private Partnership projects in the construction industry. Journal of project management, Oct. 2010, v. 28, no. 7, pp. 683-694
15. Johnson, G & Scholes, K Strategy Formulation as a Process of Conception..1993.pp.231-249
16. Feniosky P.M., Moonseo P.Dynamic Planning for Fast-Tracking Building Construction Projects. Journal of constuction Engineering and Management. December 2001,volume 127, issue 6.
17. Griffis (Bud) F.H., Butler F.M. Case For Cost-Plus Contracting Journal of Construction Engineering and Management.1988. Volue 114, №1, pp.83-94
18. https://mida.gov.az/documents/MIDA_FS_2018_AZE.pdf
19. <https://www.mida.gov.az/mmc/?/az/newsread/419/692/>

Нахид Алмасов

**РОЛЬ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА
В РАЗВИТИИ СТРОИТЕЛЬСТВА**

Резюме

В статье анализируются зарубежные и местные исследования, связанные со структурой, функционированием и формированием организаций в строительном секторе, а также показаны различные способы разделения строительных организаций на блоки.

Выявлены элементы формирования структуры строительной организации, показана

роль государственно-частного партнёрства в её развитии, научно обоснована минимизация государственного финансирования и вовлечение частных строительных и инвестиционных компаний.

Цель – обосновать целесообразность привлечения частных строительных и инвестиционных компаний в эту область для минимизации государственного финансирования путём анализа особенностей структуры строительных организаций.

Методология – Экономико-статистическая модель использовалась при анализе строительной отрасли.

Результат – исследования призваны обеспечить благоприятные условия для формирования структуры строительных организаций.

Ключевые слова: строительство, организация, структура, формирование, частные компании, вовлеченность.

Nahid Almasov

THE ROLE OF STATE-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE DEVELOPMENT OF CONSTRUCTION

Summary

The article analyzes foreign and local studies related to the structure, functioning and formation of organizations in the construction sector, and also shows various ways of dividing construction organizations into blocks.

The elements of forming the structure of a construction organization are revealed, the role of public-private partnership in its development is shown, the minimization of state financing and the involvement of private construction and investment companies are scientifically substantiated.

Purpose - to justify the feasibility of involving private construction and investment companies in this area to minimize government financing by analyzing the features of the structure of construction organizations.

Methodology - The economic and statistical model was used in the analysis of the construction industry.

Findings - to provide favorable conditions for the formation of the structure of construction organizations.

Keywords: construction, organization, structure, formation, private companies, involvement.